

PUBLICATIONES

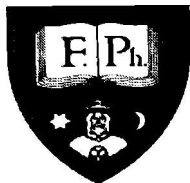
UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS

SECTIO PHILOSOPHICA
TOMUS XI. – FASCICULUS 1.

E TYPOGRAPHEO UNIVERSITATIS

MISKOLC 2006-2007

TARTALOMJEGYZÉK

Kalcsó Gyula: Az allativusi rag nyelvi változóinak vizsgálata a magyar nyelvű könyvnyomtatás első fél századában	5
Domonkosi Ágnes: Az emlékezet metaforái a magyar nyelvben	19
Dobos Csilla: A szinonimitás előfordulásának lehetősége a jogi nyelvhasználatban	29
Nagy Gábor: Párhuzamok, metszéspontok (Adalék a Verancsics-hagyaték Istvánffy általi használatához)	47
Kegeyné Szekeres Erika: A társadalmi nem (gender) komponensei és nyelvi vetületei	55
Dobrovits Mihály: Tibet és Kína történelmi kapcsolatai	69
Kulcsár Péter: A németség a középkori Magyarországon	75
Tózsza Rigó Attila: Kegyesség és hitújítás: a reformáció megjelenésének első nyomai az 1529-1557 közötti pozsonyi végrendeletekben	113
Simigné Fenyő Sarolta Simig Ákos: Brassai Sámuel hatása a nyelvtudomány, a fordítástudomány és a tantárgypedagógia fejlődésére	161
Günter Schödl: A „mámor” fogalmának XIX. századi jelentés- és hatástörténetéhez	167
Simig László: A pláza-jelenség	175

AZ ALLATIVUSI RAG NYELVI VÁLTOZÓINAK VIZSGÁLATA A MAGYAR NYELVŰ KÖNYVNYOMTATÁS ELSŐ FÉL SZÁZADÁBAN

KALCSÓ GYULA

Jelen dolgozat a magyar nyelvű könyvnyomtatás első fél századának egyik nyelvi változóját: az allativusi rag illeszkedésbeli alakváltakozását, a változóértékek szociolingvisztikailag lényeges szempontok szerinti megoszlását tárgyalja. A (-HOZ) változó értékei a következők lehetnek: megjelenhet illeszkedve, azaz labiális tövön labiális alakban, illabiális tövön illabiális alakban, ám illeszkedetlenül is, labiális tövön illabiális alakban és illabiális tövön labiális alakban. A vizsgálat alapja egy elektronikus korpusz, amely az 1527 és 1576 között megjelent magyar nyelvű nyomtatványok névszóinflexiós nyelvi változójának feltérképezése céljából született meg.¹ 103 szövegrészletet tartalmaz,² amelyek mindegyike legalább ezerszavas, az esetek zömében a nyomtatvány mintegy huszadrészét kitevő véletlen minta. Ily módon mennyiségileg és minőségileg is reprezentatív – 240 ezer szóból áll, a korszak fennmaradt nyomtatványai közül mindössze 36 nem szerepel benne. A korpusz adatainak összegyűjtése egy ún. számítógépes konkordanciaprogrammal történt.³

A változóról azt feltételezzük, hogy értékeinek megoszlását nyelven kívül tényezők határozzák meg. A magyar nyelvtörténeti vizsgálatokban a legnagyobb hagyománya a nyelvjárásközpontú elemzéseknek van, azonban a területi kötöttségű megoszlás csak az egyik lehetséges szempont. Az utóbbi években egyre inkább előtérbe kerül a nyelvemlékekben tanulmányozható alakváltakozások szociolingvisztikai szempontú elemzése.⁴ A könyvnyomtatás nyelvével

---

Jelen dolgozat az időszak névszóinflexiós változóit a teljesség igényével feldolgozó, az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájában készülő PhD-disszertáció része.

² A korpuszba került nyomtatványoknak a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy) c. bibliográfia szerinti sorszáma: 8., 13., 15., 16., 17., 49., 63., 64., 74., 77., 78., 80., 86., 88a, 90., 91., 92., 95., 96., 98., 100., 101., 102., 108., 109., 125., 144., 151., 154., 155. 156., 158., 160., 162., 164., 169., 171. 173., 181. 186., 192. 194., 205., 207., 208., 213., 218. 219., 220., 222., 229., 233., 243., 246., 259., 260., 264., 269., 280., 284., 288., 289., 290., 294., 295., 296., 297., 299., 303., 304/1., 304/2., 307., 308a, 308b, 311., 315., 319., 320. 322., 324., 326., 328., 334., 337b, 339., 340., 341., 342., 343., 344., 345., 346., 348., 349., 350., 351. 353., 358., 359., 360., 362. 367. 368. A művek részletesebb adatainak közlésétől eltekintünk. Az RMNy internetes változatából azonban könnyen kikereshetők az adatok (<http://www.arcanum.hu/oszk>).

³ R. J. C. Watt Concordance c. szoftverével (<http://www.concordancesoftware.co.uk>).

⁴ Vö. pl. Németh Miklós: *Nyelvjárák, beszélt nyelv és spontán sztenderdizációs törekvések a*

kapcsolatban különösen indokolt lehet a nyelvjárási hatáson kívül más befolyásoló tényezők feltételezése is: a nyomtatott írásbeliség mint kialakulóban lévő új nyelvváltozat bizonyos nyelvi megoldásokat kizár magából. Ezért a lényeges nyelvjárástörténeti szempont, azaz a szerzők születési helye, valamint nyelvi szocializációjuk színterei szerint is elemezzük a változóértékek megoszlását, ám a szociolingvisztikai szemléletmód jegyében további szempontokat is beemelünk a megoszlásvizsgálatba: a művek megjelenési helyét és műfaját, ezekről ugyanis azt feltételezzük, hogy alapvetően befolyásolhatják a különböző alakváltozatok megjelenését. A megjelenési hely azért lehet egy-egy mű nyelvét befolyásoló tényező, mert egyes nyomdászok átalakították a nyomdájukban megjelent nyomtatványok szövegét a saját ízlésük szerint (ami már önmagában az új kommunikációs forma új normáinak a létezését, de legalábbis kialakulását jelzi), a műfaj pedig a mű szerzőjének és a megcélzott olvasóközönségnek a társadalmi hovatartozásáról árulkodik: más rétegnek szól (ezért más nyelvezetű) a korabeli kalendárium, a hitvitázó próza vagy a prédikáció. Esetenként lehetségesek a műfajok nyelvi kötöttségeiből adódó különbségek is: pl. a verses szövegek más megoszlást mutathatnak, mint a prózaiak stb.

Az allativusi *-hoz* névutói eredetű szekunder rag, amely az ómagyar korban agglutinálódott véglegesen suffixummá. A kései ómagyarban még tart az alaki fejlődése: a palatális alakváltozatok labialitás szerinti illeszkedése már ekkor megindult, ám még korántsem zárult le. A TNyt. szerint a palatális formák a nyelvemlékek egy részében szabad alakváltakozást mutatnak, míg más – kisebb – részükben már kötöttet, azaz következetes háromalakúság jellemzi őket.⁵ A nyelven kívüli tényezők hatásáról (nyelvjárási megoszlásról, egyebekről) nem esik szó.

A korai középmagyar korpuszának 607 allativusi ragot tartalmazó adatából 355-ben ingadozást nem mutató veláris alakváltozatot találhatunk: „a' Iefus Christus *abrazattiahoz* hañlonoc legienec” (RMNy. I. 194. A2 v.), „Mennyetekel inkab az *arofokhoz* es vegyetec magatoknac” (RMNy. I. 91. c4 v.), „fel megjiek az een *atijához*” (RMNy. I. 16. h r.), „hañlonlitom az ebes *férfiuhoz*” (RMNy. I. 186. B5 v.), „Bűuec lángolna kerebtyeni buzgofággal es beretettel a *templomokhoz*, *predicálóbēkekhöz*, *plebanofsagokhoz*, *predicátorlágokhoz* es a *fcolakhoz*” (RMNy. I. 154. b2 r.) stb. Ezek 75 műben fordulnak elő.

A palatális alakváltozatok azonban jelentős ingadozással jelennek meg. Az alábbiakban közöljük a korpusz 252 palatális példáját a lelőhelyük megadásával.⁶

XVIII. századi szegedi írnoki nyelvváltozatban, Akadémiai Kiadó, Budapest 2004.

⁵ Korompay Klára: „A névszórágózás”, in Benkő L. (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. Morfematika*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1992, 372. o.

⁶ A művek RMNy-száma után következik az ív jelzése, amelyen a példa található. Az ívek eredeti megnevezését meghagytam (a kisbetűk és nagybetűk különbségét, a speciális

Palatális labiális alakok

Illeszkedők: *kúhóz* (RMNy. I. 49. Xx4 v); *kúhóz* (RMNy. I. 49. Xx4 v); *iftenúnkhóz* (RMNy. I. 74. R7 r); *földhóz* (RMNy. I. 95. B3 r); *Pifpókhóz* (RMNy. I. 109. S3 v); *Seregókhóz* (RMNy. I. 109. Q r); *eletúnkhóz* (RMNy. I. 151. g v); *földhóz* (RMNy. I. 162. c3 r); *gyermeczkókhóz* (RMNy. I. 186. C5 r); *kezúkhóz* (RMNy. I. 194. Pp v); *kóhóz* (RMNy. I. 259. S3 r); *kúhóz* (RMNy. I. 259. S3 r); *kóhóz* (RMNy. I. 259. S3 r); *kefélőhóz* (RMNy. I. 259. T2 r); *bólczóhóz* (RMNy. I. 297. A3 v); *húttetlenókhóz* (RMNy. I. 303. B v); *húthóz* (RMNy. I. 320. F7 r); *Iduózeitónkhóz* (RMNy. I. 334. Zzz2 v); *búuólfókhóz* (RMNy. I. 358. B4 r); *ezkzókhózis* (RMNy. I. 358. B4 r); *földhóz* (RMNy. I. 360. 80 v); *Tórdókhóz* (RMNy. I. 360. 80 v); *teuokhóz* (RMNy. I. 362. a3 v); *időhóz* (RMNy. I. 362. zz4 v); *ebtendónkhóz* (RMNy. I. 362. ccc v).

Nem illeszkedők: *femmihóz* (RMNy. I. 86. A3 v); *emberekhóz* (RMNy. I. 90. a3 r); *Istenlégehóz* (RMNy. I. 90. d3 r); *Istenhóz* (RMNy. I. 90. f2 v); *Ierufálemhóz* (RMNy. I. 91. A2 v); *terdéhóz* (RMNy. I. 91. O2 v); *elenfégedhóz* (RMNy. I. 91. O5 r); *Felefegehóz* (RMNy. I. 91. c2 v); *férhóz* (RMNy. I. 91. c3 r); *Istenhóz* (RMNy. I. 92. A2 r); *igeiehóz* (RMNy. I. 92. A2 r); *népekhóz* (RMNy. I. 92. A2 r); *gyermekihóz* (RMNy. I. 92. A2 r); *teltéhóz* (RMNy. I. 92. A2 r); *időueényekhóz* (RMNy. I. 92. A2 r); *ellenfegihóz* (RMNy. I. 92. A2 r); *feiedelméhóz* (RMNy. I. 92. A2 r); *emberhóz* (RMNy. I. 92. A2 v); *bóltfekhóz* (RMNy. I. 92. A3 v); *vénekhóz* (RMNy. I. 92. C3 r); *melyhóz* (RMNy. I. 92. D4 v); *ezekhóz* (RMNy. I. 95. A4 r); *Ifenhóz* (RMNy. I. 95. B2 v); *végéhóz* (RMNy. I. 95. C2 r); *femmihóz* (RMNy. I. 96. A5 r); *valamihóz* (RMNy. I. 96. A5 r); *ellenséginkhózis* (RMNy. I. 100. C v); *Istenhóz* (RMNy. I. 109. S3 v); *hófekehóz* (RMNy. I. 109. S3 v); *Istenhóz* (RMNy. I. 109. S4 v); *Istenhóz* (RMNy. I. 109. Q v); *predicálóbékkehóz* (RMNy. I. 154. b2 r); *igérethóz* (RMNy. I. 155. címlap v); *vólgiehóz* (RMNy. I. 156. f3 v); *igyhóz* (RMNy. I. 162. c r); *teteminhóz* (RMNy. I. 162. c2 v); *Herodeshóz* (RMNy. I. 186. A3 v); *egyikhóz* (RMNy. I. 186. B3 v); *emberhóz* (RMNy. I. 186. B5 v); *feiedelmekhóz* (RMNy. I. 186. C3 r); *kihóz* (RMNy. I. 186. C5 r); *végéhóz* (RMNy. I. 208.)(5 r); *büntőtéshóz* (RMNy. I. 208.)(5 v); *végéhóz* (RMNy. I. 208. Yy2 r); *binéhóz* (RMNy. I. 218. L7 r); *iueghóz* (RMNy. I. 259. T2 r); *kinczhóz* (RMNy. I. 269. A v); *istenhóz* (RMNy. I. 269. 4 r); *berzészhóz* (RMNy. I. 284. B3 r); *gyermekczékhóz* (RMNy. I. 284. N5 r); *ehóz* (RMNy. I. 284. N8 r); *kerebtféghóz* (RMNy. I. 284. N8 r); *végéhóz* (RMNy. I. 288. O v); *mindenikhóz* (RMNy. I. 288. O2 r); *Kihóz* (RMNy. I.

szimbólumokat stb.), a római számozást azonban átirtam arabra, mert ily módon a feldolgozás során kezelhetőbbnek bizonyultak az adatok. Ahol szerepelt oldal- vagy lapszámozás, ott aszerint hivatkozom.

288. Z6 r); *Istenhöz* (RMNy. I. 289. (?)3 v); *Senkihöz* (RMNy. I. 290. A2 v); *egyebhöz* (RMNy. I. 290. A2 v); *hithöz* (RMNy. I. 304/1. a3 r); *Istenhöz* (RMNy. I. 304/1. N v); *ezechöz* (RMNy. I. 304/2. BBb r); *tóruényhöz* (RMNy. I. 307. (:)2 v); *férhöz* (RMNy. I. 307. h6 r); *embőrekhöz* (RMNy. I. 308b N v); *attyafiakhöz* (RMNy. I. 308b N2 r); *szekihöz* (RMNy. I. 308b N3 v); *Istenhöz* (RMNy. I. 311. A4 r); *Bőmélyhöz* (RMNy. I. 319. D6 r); *melyhöz* (RMNy. I. 320. F7 r); *mindenekhöz* (RMNy. I. 334. A3 v); *helhöz* (RMNy. I. 334. Q6 v); *Bekyhöz* (RMNy. I. 337b A3 r); *Melangerhöz* (RMNy. I. 339. G3 v); *testhöz* (RMNy. I. 339. G4 r); *fedelmetekhöz* (RMNy. I. 345. D4 r); *véghez* (RMNy. I. 351. címlap v); *Bekhöz* (RMNy. I. 351. H r); *Istenhöz* (RMNy. I. 351. Z2 r); *igeiekhöz* (RMNy. I. 359. A3 r); *véghez* (RMNy. I. 360.)(2 r); *Cickelekhöz* (RMNy. I. 360.)(2 v); *Ezechöz* (RMNy. I. 360. 1 v); *Mellyekhöz* (RMNy. I. 360. 3 r); *ehöz* (RMNy. I. 360. 5 v); *Ezechöz* (RMNy. I. 360. 6 r); *Németekhöz* (RMNy. I. 360. 206 v); *Czekehöz* (RMNy. I. 360. 206 v); *rendelészhez* (RMNy. I. 360. 207 v); *Istenhöz* (RMNy. I. 362. zz4 v); *gyermekinkhöz* (RMNy. I. 362. zz4 v); *gyermekinkhözis* (RMNy. I. 362. zz4 v); *ieleneshöz* (RMNy. I. 362. aaa2 v); *Istenhöz* (RMNy. I. 362. aaa4 r); *Hufuethöz* (RMNy. I. 362. bbb4 r); *Istenhöz* (RMNy. I. 362. ccc3 r); *értelemhöz* (RMNy. I. 362. 282 r); *tzelhöz* (RMNy. I. 362. 304 v); *Istenhöz* (RMNy. I. 368. G3 r).

Palatális illabiális alakok

Illeszkedők: *felefegehez* (RMNy. I. 13. X6 r); *Herodelhez* (RMNy. I. 16. B3 r); *istenekhez* (RMNy. I. 16. P8 v); *zijzhez* (RMNy. I. 16. Q r); *Peterhez* (RMNy. I. 16. g8 r); *fejéhez* (RMNy. I. 16. g8 v); *Istenemhez* (RMNy. I. 16. h r); *Istentekhez* (RMNy. I. 16. h r); *Herodelhez* (RMNy. I. 49. A4 r); *nipekhez* (RMNy. I. 49. dd v); *fedelemhez* (RMNy. I. 49. dd2 r); *fedelemhez* (RMNy. I. 49. dd2 r); *fedelemhez* (RMNy. I. 49. dd2 v); *fedelemhez* (RMNy. I. 49. dd3 r); *kihez* (RMNy. I. 49. cc r); *vighez* (RMNy. I. 49. cc v); *iueghez* (RMNy. I. 49. Xx4 v); *ezekhez* (RMNy. I. 49. Zz r); *mellhez* (RMNy. I. 49. 3z4 r); *bezydyhez* (RMNy. I. 64. B2 r); *ewbeziðihez* (RMNy. I. 64. B2 v); *vízhez* (RMNy. I. 64. C2 v); *in'emhez* (RMNy. I. 74. m4 v); *Begeihez* (RMNy. I. 74. m8 v); *mihez* (RMNy. I. 77. A2 r); *beβédéhez* (RMNy. I. 77. A2 r); *ezechez* (RMNy. I. 77. B2 v); *Istenhez* (RMNy. I. 77. B2 v); *büntelenhez* (RMNy. I. 78. A2 v); *Istenhez* (RMNy. I. 78. 3 v); *szerelemhez* (RMNy. I. 80. A4 v); *nemzetléghez* (RMNy. I. 88a D5 v); *emberekhez* (RMNy. I. 91. O3 r); *férhez* (RMNy. I. 91. c3 v); *férhez* (RMNy. I. 91. c3 v); *Szűzekhez* (RMNy. I. 91. c4 r); *fereghez* (RMNy. I. 108. R r); *Istenhez* (RMNy. I. 108. a4 v); *Istenhez* (RMNy. I. 108. a4 v); *Istenhez* (RMNy. I. 108. a4 v); *nemzetléghez* (RMNy. I. 125. A5 r); *fellegedhez* (RMNy. I. 144. D5 v); *βeüedeléhez* (RMNy. I. 151. e2 r); *Istenhez* (RMNy. I. 151. g v); *Beczhez* (RMNy. I. 156. f3 v); *emberekhez* (RMNy. I. 156. Hh4 r); *bekeleghez* (RMNy. I. 160. c3 r);

emberféghez (RMNy. I. 169. C3 v); *Istenfégéhez* (RMNy. I. 169. C3 v); *Istenfeghez* (RMNy. I. 169. C4 r); *nepekhez* (RMNy. I. 171. A2 r); *Istenhez* (RMNy. I. 171. A2 r); *Mindenhez* (RMNy. I. 171. L r); *Bekihez* (RMNy. I. 171. L2 v); *ehez* (RMNy. I. 173. C5 v); *Istenhez* (RMNy. I. 173. C5 v); *Kihez* (RMNy. I. 173. G2 v); *kerebtyenhez* (RMNy. I. 181. 139); *hitetlenhez* (RMNy. I. 181. 140); *nepekheß* (RMNy. I. 194. A3 v); *kikheß* (RMNy. I. 194. A4 r); *testehez* (RMNy. I. 194. Pp v); *Istéhez* (RMNy. I. 194. Pp2 r); *Istenhez* (RMNy. I. 205. (:)4 r); *Izabelhez* (RMNy. I. 205. Gg3 v); *tóruenyhez* (RMNy. I. 207. címlap); *tewrwenhez* (RMNy. I. 207. A r); *tewrwynhez* (RMNy. I. 207. A r); *kýkhez* (RMNy. I. 207. A v); *férhez* (RMNy. I. 207. P4 r); *Beméliekhez* (RMNy. I. 213.):2 v); *Istéhez* (RMNy. I. 213. Y2 v); *gyókéhez* (RMNy. I. 213. Y3 v); *helhez* (RMNy. I. 229. E2 r); *kihez* (RMNy. I. 259. T r); *veghez* (RMNy. I. 259. Bbbb r); *Istenhez* (RMNy. I. 259. Bbbb2 v); *kezemhez* (RMNy. I. 260. Bevezető r); *igeiehez* (RMNy. I. 269. A2 r); *férhez* (RMNy. I. 280. A3 r); *kikhez* (RMNy. I. 280. B4 r); *vegheß* (RMNy. I. 294. F7 v); *kóuekhez* (RMNy. I. 295. ?(1) r); *Istenhez* (RMNy. I. 296. A2 v); *kikhez* (RMNy. I. 303. B v); *Istenhez* (RMNy. I. 319. 13 v); *Ehez* (RMNy. I. 320. F7 v); *Hipocratehez* (RMNy. I. 322. K v); *Mesterehez* (RMNy. I. 322. K v); *Herculeshez* (RMNy. I. 326. C v); *igeiehez* (RMNy. I. 328. A3 r); *Izerenczieiehez* (RMNy. I. 328. A3 v); *mihez* (RMNy. I. 328. 16 r); *IERSALEMhez* (RMNy. I. 334. A r); *Ierufalemhez* (RMNy. I. 334. Q7 v); *kikhez* (RMNy. I. 334. Yyy6 r); *mindenekhez* (RMNy. I. 334. Zzz4 v); *mihez* (RMNy. I. 334. a v); *Arimaféshez* (RMNy. I. 339. D4 v); *Ezekhez* (RMNy. I. 340. A3 r); *emberhez* (RMNy. I. 340. B2 v); *nepehez* (RMNy. I. 341. B v); *eleshez* (RMNy. I. 341. B3 r); *Feiedelemféghez* (RMNy. I. 342. C3 v); *hez* (RMNy. I. 345. D3 v); *hez* (RMNy. I. 345. D3 v – különírt rag); *hez* (RMNy. I. 345. D4 r különírt rag); *Istenhez* (RMNy. I. 345. D4 r); *Istenhez* (RMNy. I. 345. D4 r); *eghez* (RMNy. I. 346. M2 r); *eghez* (RMNy. I. 346. M2 r); *Istenhez* (RMNy. I. 348. címlap v); *Istenhez* (RMNy. I. 348. címlap v); *Kegielmellefedhez* (RMNy. I. 349. B r); *Istenhez* (RMNy. I. 353. A4 r); *Mellyekhez* (RMNy. I. 353. A4 v); *felelégehez* (RMNy. I. 353. g v); *Istenhez* (RMNy. I. 353. h4 v); *fegítleghez* (RMNy. I. 358. B4 r); *Istenhez* (RMNy. I. 358. M3 r); *ehez* (RMNy. I. 360. 206 r); *ehez* (RMNy. I. 362.)(2 v); *főllegehez* (RMNy. I. 362. (2) r); *veghez* (RMNy. I. 362. (3) r); *veghez* (RMNy. I. 362. (3) r); *mihez* (RMNy. I. 362. 283 v); *Iupterhez* (RMNy. I. 367. A v); *Feiedelméhez* (RMNy. I. 368. címlap).

Nem illeszkedő: *erdewhez* (RMNy. I. 17. 25).

A 123 labiálisból 98 esetben labialitás szempontjából nem illeszkedő alakváltozatokat találhatunk. A vizsgálat szempontjából ezek megoszlása a lényeges. Ilyenek: „az ő testőkööt Keue hazara hozac temetni a' Tarnoc *völgiehdöz*” (RMNy. I. 156. f3 v.), „Legy ió akarattal a te *elenfegedhdöz*” (RMNy. I. 91. O5 r.),

„*végéhöz* vinne a' tőrüenyec bebedit” (RMNy. I. 208. Yy2 r.), „iő erkölchről valo tudamanra tanit: Minemünc kelyē lenni az embernc *Ittenhöz*, Ittennc *igeiehöz*, az Egyhazi *népekhöz*, Atyahoz, Hazastárfahoz, *gyermekihöz*, az önnē *testéhöz*, Bolgaiahoz, ioßagahoz, ßomßedgyahoz, a' *iőuevényekhöz*, *ellenfegihöz*, *feiedelméhöz*, es minden *emberhöz*” (RMNy. I. 92. A2 r.) stb. Ezek 37 műben⁷ fordulnak elő.

A 25 illeszkedő példából: „Jay azoknac, kic házat házhoz foglalnac: es földet *földhöz* kaptfolnac” (RMNy. I. 95. B3 r.), „nağ giakorta őrdőgi fegitfeghez, varaslokhöz, *büuólőkhöz*, es egieb meg tiltot *ezközőkhöz*is keßek foliamni” (RMNy. I. 358. B2 r.) stb. Ezek 16 mű⁸ palatális labiális töveihez járulnak.

⁷ Ld. az 1. táblázatban.

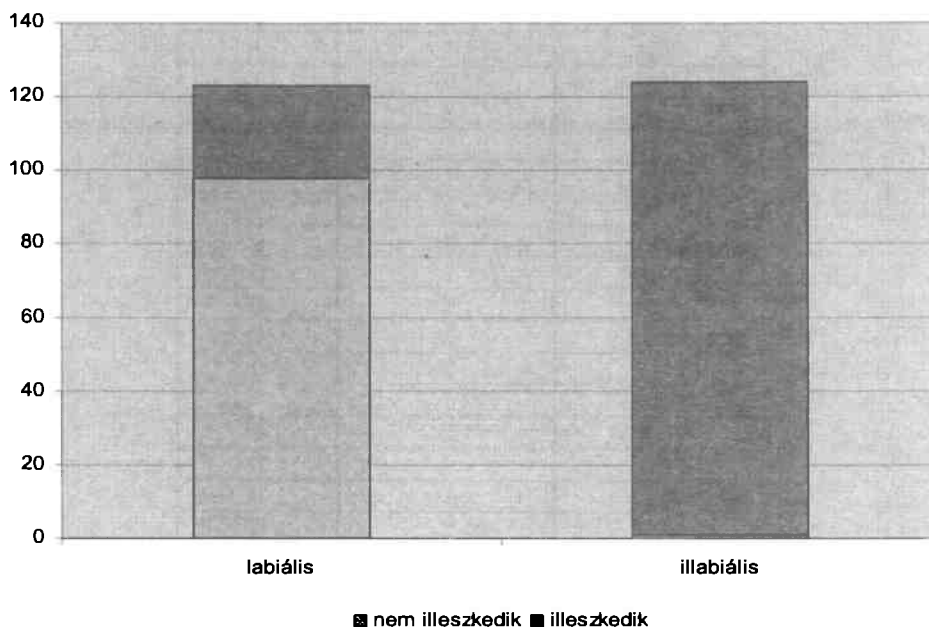
⁸ RMNy I. 49., 74., 95., 109., 151., 162., 186., 194., 259., 297., 303., 320., 334., 358., 360., 362.

A művek RMNy.-száma	Nem illeszkedő alakok	Illeszkedő alakok
86.	1	0
90.	3	0
91.	5	0
92.	12	0
95.	3	1
96.	2	0
100.	1	0
109.	4	2
154.	1	0
155.	1	0
156.	1	0
162.	2	1
186.	5	1
208.	3	0
218.	1	0
259.	1	4
269.	2	0
284.	4	0
288.	3	0
289.	1	0
290.	2	0
304/1.	2	0
304/2.	1	0
307.	2	0
308b	3	0
311.	1	0
319.	1	0
320.	1	1
334.	2	1
337b	1	0
339.	2	0
345.	1	0
351.	3	0
359.	1	0
360.	9	2
362.	9	3
368.	1	0
összesen	98	16

1. táblázat: Az illeszkedetlen labiális allativusi ragokat is tartalmazó művek illeszkedetlen és illeszkedő adatainak száma

A palatális illabiálisok 54 műben előforduló 129 adatából egyetlen nem illeszkedik: „egij paragt ember mene az *erdewhez*” (RMNy. I. 17. 25). Az illeszkedő példákból: „almokba 30zat lewn hoz3ajjok, hogij ne mennenek *Herodelhez*” (RMNy. I. 16. B3 r.), „Hamar azért *Iupterhez* menenenec [!]” (RMNy. I. 367. A v.), „*Kegielmellegedhez* Boktam foliamni” (RMNy. I. 349. B r.) stb. Vagyis a korpusz 226 palatális illabiális tövű allativusi esetben álló adatából több mint a felén már megtörtént a labialitás szerinti illeszkedés (128 illabiális illeszkedő rag áll szemben 98 labiális nem illeszkedővel, vö. 1. ábra). Az átlagot tekintve a kései ómagyar korhoz képest nincs lényeges változás: korábban néhány kódexre a háromalakú illeszkedés, míg a többire vagy a labiális alakok túlsúlya, vagy a szabad (kiegyenlített) váltakozás volt jellemző.⁹

1. ábra: A palatális allativusi ragok alakváltozatainak megoszlása a korpuszban

Az összefoglaló áttekintés után az illeszkedetlen labiális palatális alakok megoszlását kell különböző szempontok szerint részletesen megvizsgálnunk. Először azt tekintjük át, hogy az egyes nyelvemlékek milyen arányban osztoznak a variánsokon. A korpusz 23 művében nincs palatális adat, 11-ben egyáltalán nincs allativusi adat. Az illeszkedő illabiális adatok a nyomtatványok több mint felében,

⁹ Korompay Klára: i.m., 372. o.

53 műben¹⁰ jelennek meg. Ezek közül csak a csillaggal megjelölt 17-ben van mindhárom alakváltozatra adat a korpuszban, azonban az is lehetséges, hogy a palatális labiális tövek kisebb gyakorisága miatt nem került több példa a mintába.¹¹ A fent említett 17-ből az adatok alapján csak hat műben találunk szabályos háromalakú illeszkedést (RMNy. I. 49., 74., 151., 194., 303., 358.). A további 11-ben különböző arányban fordulnak elő az illeszkedő és a nem illeszkedő labiális palatális ragos alakok: egy kivétellel (RMNy. I. 259., ebben csak egy nem illeszkedő adat van a három illeszkedő mellett) a nem illeszkedők túlsúlya jellemző.

A megoszlást az egyes szerzők szerint tekintve a következők állapíthatók meg. A korpuszban több szövegrészlettel szereplő szerzők közül Bornemisza Péter, Dávid Ferenc és Heltai Gáspár műveiben szignifikáns többségben vannak az illeszkedetlen alakok. A többi többkönyves szerző esetében kisebb mértékű ingadozásról vagy teljes illeszkedésről beszélhetünk. A korpuszban egy művel szereplők közül gyakoribb a labiális alakok illeszkedetlensége Tinódi, Ilosvai, továbbá két ismeretlen szerzőjú nyomtatvány (RMNy. I. 91., 308b) esetében, ez utóbbiak közül az első ugyancsak Heltai nevéhez köthető, az ő gondozásában jelent meg Kolozsvárott. A többi szerzőt egy-egy adat alapján nem lehet teljes bizonyossággal bármely csoportba sorolni.

Az illeszkedetlen palatális labiális alakoknak a szerzők születési helye szerinti megoszlását a következő térkép ábrázolja.

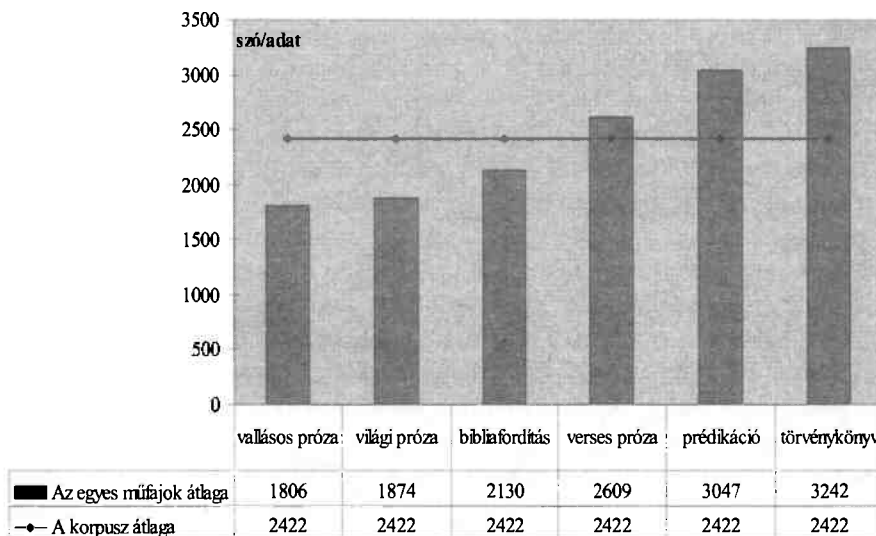
¹⁰ RMNy I. 13., 16., *49., 64., *74., 77., 78., 80., 88a, 91, 108., 125., 144., *151., *156., 160., 169., 171. 173., 181., *194., 205., 207., 213., 229., *259., 260., *269., 280., 294., 295., 296, *303., *319., *320., 322., 326., 328., *334., *339., 340., 341., 342., *345., 346., 348., 349., 353., *358., *360., *362., 367., *368.

¹¹ A mai magyar írott nyelv reprezentatív elektronikus korpuszában, a Magyar Nemzeti Szövegtárban többször megismételt keresésre 100 elemű véletlen mintában minden esetben 10 alatt volt a palatális labiális adatok száma, azaz ma is előfordulhatna, hogy egy véletlen mintavétel során nem kerülne labiális alak a mintába. A korpusz itt található: <http://corpus.nytud.hu/mnsz>.

menei isten en ream bizot, hog' amaz reft Bolganac mogá Berint el ne áfnam, hanem véle kereskődnem, es az istennec Bekinec eleibe vforauaal vinnem” (RMNy. I. 74. +2 r.), Kulcsár 1574-ben: „meg tekintém az talent garaft, kit az mennyei ISTEN en reiam bizot, hogy amaz reft Bolganac módgya Berint el ne áfnám, hanem véle kereskedném, es az ISTENNEC Béki eleibe vforauaal vinném” (RMNy. I. 334. (:)3 r.). A többi dunántúli születésű szerzőnek viszont az ország keleti felében jelentek meg a művei, tehát a térkép e tekintetben is félrevezető lehet. Vagyis az egyedülként valóban dunántúli és ott is publikáló Kulcsár illeszkedetlen alakjai miatt nem kell a jelenséget nyugati sajátosságnak gondolnunk.

Ha további szempontokat keresünk, akkor megvizsgálható még a nyomtatványok fordítás vagy eredeti jellege, továbbá a műfajuk mint a nyelvhasználatot esetleg befolyásoló tényező. A fordításokban lényegesen nagyobb (53ű-os) arányban fordulnak elő az illeszkedetlen alakok, mint az eredeti magyar nyelvű művekben (31ű), ez a különbség azonban nem sajátosságaikból adódik, hanem abból, hogy a fordított szövegek jó része (14 nyomtatvány) a kolozsvári nyomdában jelent meg, amelyre – mint alább láthatjuk majd – különösen jellemző a nem illeszkedő labiális palatális alakok használata.

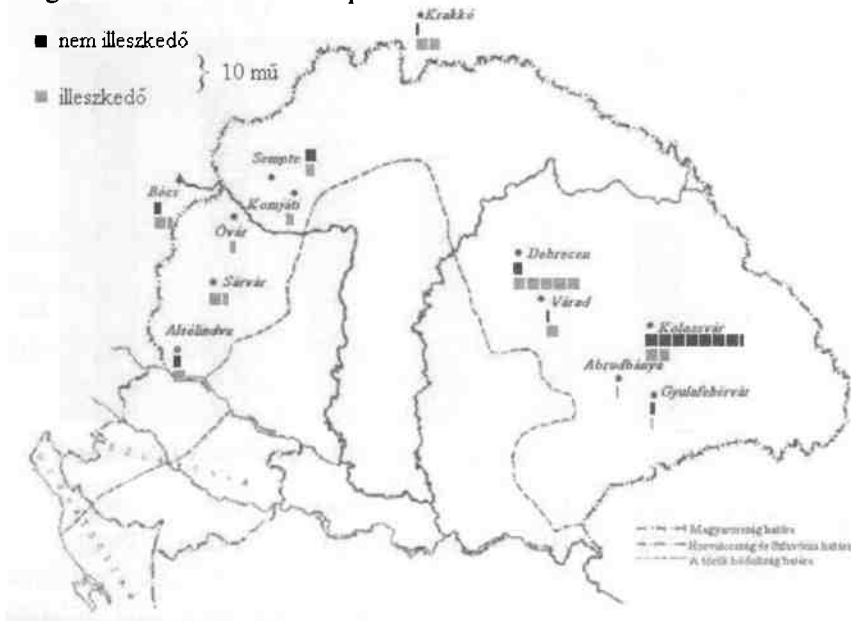

3. ábra: Az illeszkedetlen palatális labiális alakok műfaj szerinti átlagos megoszlása

A műfaj szerinti megoszlás átlagértékeit áttekintve (3. ábra) azt láthatjuk, hogy a kilenc műfaji csoportból (bibliafordítás, dráma, graduálé, kalendárium, prédikáció, törvénykönyv, vallásos próza, verses próza, világi próza), háromban (dráma, graduálé, kalendárium) nincsenek illeszkedetlen alakok. Az ábra vízszintes

vonala a korpusz átlagát mutatja, amely átlagosan 2422 szavanként egy illeszketetlen adat előfordulását jelenti. A vonal alatti oszlopok tehát a nagyobb gyakoriságot jelentik, hisz átlagosan kisebb mintában előforduló egy adatot jeleznek. Leolvasható, hogy a vallásos és világi prózai művek, valamint a bibliafordítások az átlagot meghaladó gyakoriságban tartalmazznak illeszketetlen alakokat. A bibliafordítások esetében ez a kolozsvári nyomdának tulajdonítható: a nem illeszkedő példák kizárólag a kolozsvári bibliafordítás-sorozatban találhatók, a 27 vallásos prózai műből származó példa közül mindössze 6 nem kolozsvári, a világi prózai művek 11 példájából pedig kilenc Heltai krónikájában jelent meg.

Ha a nyomdászok között keressük az illeszketetlen alakok számát szaporító nyelvhasználókat, akkor talán közelebb kerülhetünk a változószabályok megragadásához. Kolozsvárott, Gyulafehérvárott és Semptén az illabiális töveken szereplő labiálisok száma meghaladja az illeszkedőket. Mivel az utóbbi kettő esetében egy-egy mű adatai jelentik a változóértékek számát, ezért teljes bizonyossággal csak Heltai Gáspárról lehet kijelenteni, hogy viszonylag következetesen használja az illeszketetlen labiálisokat. A nyomdák szerinti megoszlás a következő térképen látható.

4. ábra: Az illeszketetlen és az illeszkedő allativusi ragok megoszlása a megjelenés helye szerint

A 98 korpuszbeli adatból 72 köthető a kolozsvári nyomdához, amelyek 24 nyomtatványban jelennek meg. Ezek közül tíz Heltai műve, a többi zöme pedig az

ő gondozásában jelent meg. Úgy tűnik, hogy valójában egyetlen nyomdász tevékenysége révén kerültek nagy számban illeszkedetlen palatális labiális allativusi ragok a korai középmagyar nyomtatott könyvekbe: Heltai Gáspár nyelvhasználati jellegzetessége torzította el ily mértékben az allativusi ragról kialakítható képet. A többi 13 nyomtatvány 26 adatáról azonban még szót kell ejtenünk. Ezek kilenc ismert és két ismeretlen szerző művei. Az alsólindvai Kulcsár György esetét már tisztáztuk (l. fentebb). A többi nyomtatványból csupán négy esetben szerepel egynél több illeszkedetlen adat:¹² RMNy. I. 269., 308b, 339., 362. A korpusz egészét tekintve tehát összesen öt szerzőről jelenthetjük ki viszonylagos bizonyossággal, hogy saját nyelvhasználati jellegzetességként él a vizsgált alakváltozattal, közülük Heltai és Bornemisza Péter (akinek prédikációgyűjteményében kilenc példa van, l. RMNy. I. 362.) egészen biztosan. Valószínűleg nyelvjárási eredetű hangtani jelenségként értékelhetjük a szóban forgó alakváltozatot: a szuffixumbeli *ő*-zés egyik megnyilvánulásaként.

A fentieket figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a könyvnyomtatás első fél századában a palatális töveken a háromalakú raghasználat jellemző, némileg szabályosabb formában, mint a kései ómagyarban, ám következetes illeszkedésről még ekkor sem beszélhetünk. Illusztrációként egyetlen gyakori szóalakot kiragadva: az *Isten* allativusi ragos alakjai a következő megoszlást mutatják: *Istenhez*: 21 adatban, *Istenhöz*: 15 adatban. A fő tendencia azonban mindenképpen az allativusi rag labialitásának töbelseji vokálistól való függése, és ettől a kialakulóban levő szabályszerűségtől már csak néhány szerző tér el.

A vizsgálat szociolingvisztikai hozadéka tehát a következő: az a mozzanat, hogy Heltai következetesen a saját ízlése szerint alakítja a nyomdájában kiadott művek nyelvét, már egy új normatudat kialakulását feltételezi. Igaz, ez esetben az *ő* megoldásai épp az általánosan jellemzővel, a korszak nyelvi átlagával ellentétesek. Az új nyelvváltozat a korabeli ingadozásokat, alakváltakozásokat, különböző nyelvjárások egymástól eltérő nyelvi megoldásait kizárja magából, és igen hamar – bizonyos szerzők szerint már a könyvnyomtatás előtt,¹³ vö. Korompay 1988 elkezdti kialakítani a saját, következetes normarendszerét, amely elsősorban az írott (nyomtatott) és a beszélt (főként nyelvjárási) szembeállításával definiálható. Voltaképpen a szociolingvisztikából ismert bidialektalizmus vagy kettősnyelvűség¹⁴ kialakulásának vagyunk tanúi.

¹² A csupán egy példát tartalmazókkal nem foglalkozunk, mert akár nyomdahibából, akár a szedő nyelvének kivételes megnyilvánulásából is adódhatnak. Ha azonban egynél több adat van, az már talán utalhat a szerző nyelvhasználatának sajátosságára.

¹³ Korompay Klára: „Nyelvjárási megoszlás és normatív törekvések a kései ómagyar kor névszóragozásában”, in Kiss J. Szűts L. (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése II.*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1998, 605–610. o.

¹⁴ Trudgill, Peter: *Bevezetés a nyelv és a társadalom tanulmányozásába*, JGYTF, Szeged 1997.